

Kolozsvári helytörténetírás Jakab Elektől Herepei Jánosig A beszélő kövek

*Herepei János: A Házsongárdi temető régi sírkövei. Adatok Kolozsvár művelődéstörténetéhez.
Sajtó alá rendezte Balassa Iván, Hemer János, Keserű Bálint. Az utószót írta Balassa Iván.
Akadémiai Kiadó. Budapest 1988.*

Saxa loquuntur: a kövek beszélnek. Ezt az ókori hiedelmet választotta leköszönő beszéde alap gondolatául Miskolczi Dezső professzor, a Kolozsvári Magyar Tudományegyetem rector magnificusa, amidőn 1945 nyarán az egyetemi önkormányzat törvényei szerint választott egyetemi tanács átadta helyét egy kívülről kinevezett testületnek. A kolozsvári magyar tudományegyetem történetének egy szakasza zárult le ezzel a beszéddel, amely egyúttal az utolsó választott egyetemi tanács, az egyetem búcsúja volt diákjaitól, a tudományok universitását

befogadó városi közönségtől és a történelmi sorsfordulat következtében: addigi otthonától. A beszéd azonban nemcsak búcsú volt, hanem annak a hitnek a kifejezése és megerősítése is, hogy minden, amit a művelődés, a tudomány az építés jegyében alkotott, megmarad és beszél: akár írásos emlékként, akár művészi alkotásként, akár mesterségbeli tudással emelt épületként. Vagy temetőben elhelyezett kegyeleti emlékkövként. Mert: a kövek valóban beszélnek. Szétmállóan, porladozva, földbe süllyedve, de amíg egy darabjuk még fellelhető: tanúságot tesznek. Az

egykori egyetemi polgárban, aki annak idején az aulában szívszorogva hallgatta a rektori búcsúbeszédet, annak alap gondolatát idézte fel Herepei Jánosnak a Házsongárdi temető régi sírköveiről megjelent kötete.

Az 1891-ben Kolozsvárt született Herepei János — akiről születésének századik évfordulóján mint a kolozsvári helytörténetírás egyik jeles művelőjéről is megemlékeztünk — az említett kötet révén adatokban gazdag történeti forrással ajándékozta meg szülővárosa történetírását. A kőbe faragott és vésett temetői emlékek múltbeli vallomásaival. Kötete jelentősen gazdagította a város múltjára vonatkozó források tárházát, és számottevően kiegészítette, elmélyítette azt a képet, ami Herepei Jánosról mint a Jakab Elek utáni kolozsvári helytörténetírás jelentős művelőjéről kialakult. Úgy véljük azonban, hogy a kolozsvári helytörténetírásban elfoglalt méltó helyének viszonylagos megállapításához elengedhetetlenül szükséges annak a keretnek a felvázolása is, amelyben Herepei Jánost mint kolozsvári helytörténészt tartjuk számon.

Kolozsvár történeti forrásainak *rendszeres* feltárása, múltjának ugyancsak *rendszeres és átfogó* kutatása, végül pedig a város történeti monográfiájának megírása Jakab Elek érdeme. A monográfia három-kötetes leíró része, az utóbbit kiegészítő kétkötetes oklevéltára és a közzétett rajzok (Jakab Elek: *Kolozsvár története I—III. — Oklevéltár Kolozsvár története I—III. kötetéhez. I—II. Buda 1870 — Budapest 1888*) a város múltjának kutatásában napjainkig alapvető jelentőségű. Az 1863-ban kiírt városi pályázatra az első kötet már 1869-ben elkészült. Ehhez az első kötethez Jakab Elek több mint 6000 oklevelet nézett át, nagy számban másolta vagy másoltatta azokat. Mire 1888-ban megjelent a teljes mű, tovább szélesítette kutatási területét és a felhasznált források számát. Mindezekért nyugodtan vélhetjük, hogy a Kolozsvár történetére vonatkozó források rendszeres kutatásában addig hasonló munkát még nem végzett előtte senki. Jóllehet az első kötet elkészültekor pályázati bírálói és támogatói nem minden alap nélkül állították, hogy ehhez hasonló helytörténeti monográfia addig nem jelent meg Magyarországon, az is igaz, hogy mire művét befejezte, addigra a magyar történetírásban már jobb és korszerűbb történeti munkák is napvilágot láttak. A második világháború után aztán valósággal kötelező refrén lett Jakab Elek vállveregető lekezelése, elavultságának, rendszertelenségének és egyéb felrótt hibáinak túlhangsúlyozott emlegetése. Viszont ugyanakkor hol idézve, hol csak a bírálatot hangoztatva, gyakran teljesen elhallgatva, Jakab Elek monográfiája volt az a kútforrás, ahonnan ingyen merített minden Kolozsvár-kutató, és elég szűk volt azoknak a köre, akik hangoskodó bírálatok helyett nem közvetlenül Jakab Elek monográfiájához, hanem az eredeti levéltári forrásokhoz folyamodtak (gyakran épp Jakab művének alapján).

Jakab Elek maga is tisztában volt munkájának fogyatékoságaival, bevezető soraiban ezekre jórészt utal is. Kétségtelen, hogy eseménytörténeti elbeszélő módszere sem volt alkalmas a vizsgálatok elmélyítésére és főképpen a szintézisre. Oklevéltárakat,

gyakori a középkori oklevelek pontatlan másolata (emiatt napjaink kutatója Kolozsvár város középkori oklevelei esetében inkább a későbbi kiadású, máig is a legpontosabb erdélyi vonatkozású oklevéltár, a Franz Zimmermann által megindított *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen* kötetét használja; ezt azonban csak az 1486-ig kibocsátott okleveleket illetően teheti meg, mert a megjelent kötetek eddig az esztendőig jutottak el az oklevelek közlésével). Keltezési átszámításaiban is ugyancsak gyakori a hiba, hiszen nem állott rendelkezésre a ma használtakhoz hasonló oklevéltári naptár. Mindamellet az úttörés érdeme eredményeivel, hibáival együtt Jakab Eleké. Érdeme, hogy eseménytörténeti elbeszélő módszerén belül továbblépett a szigorúan vett történeti események bemutatásán, és azáltal, hogy rendszeresen foglalkozott például a céhek szervezetével és életével (oklevéltára második kötetében pedig nagyszámú céhanyagot tett közzé), egyik úttörője lett a gazdaságtörténetnek. Hasonlóképpen érdeme, hogy részletesen foglalkozott a művelődéstörténettel is. Oklevéltárában, minden hiányossága mellett, számos olyan forrásközlése van, amelyekkel az idők viszontagságaiban elpusztult vagy elveszett okleveleket örökített át az utókorok. Az pedig, hogy leírásaiban lapokon keresztül oklevelek és iratok tartalmi kivonatát vagy magyar fordítását sorakoztatja egymást követő rendben, manapság már éppen pozitívum. Mert jóllehet ezáltal munkáját mint történeti művet elavulttá, nagyon egysíkúvá, ugyanakkor a Kolozsvár történetére vonatkozó történeti források valóságos időrendi jegyzékévé is teszi. Mindmáig pedig, minden hibája ellenére, Kolozsvár város történetének a kutatásában Jakab Elek monográfiája az a kályha, amelytől minden kezdő kutató elindul. (Az, hogy a monográfiának nincs mutatója, nagyban nehezítette használatát. Számos meddő dolgozat helyett, bizony nagyon hasznos lett volna, ha egykori egyetemünk történeti szemináriumi feladatként, bár fejezetekre bontva, több év munkájával, elkészítették volna a kötetek mutatóit.)

Jakab Elek, fennebb vázolt munkamódszerének megfelelően, a város történetére vonatkozó forrásoknak csak egy részét használta fel monográfiája megírásához. A városi levéltár oklevelein kívül jórészt a történeti eseményekre vonatkozó, illetve a városi, közösségi élet szabályozó jellegű forrásaihoz folyamodott (beleértve a céhszabályokat is). A közgyűlési jegyzőkönyvekből csak az említett vonatkozásban merít, és feltűnően keveset használja a törvénykezési jegyzőkönyveket, valamint a városi számadásokat. Pedig ezeknek rendszeres kutatása elősegítette volna a városi társadalom mindennapi életének elmélyültebb ábrázolását, annak nyomon követését, hogy a városi polgárság miképpen alkalmazta a mindennapi élet gyakorlatában mindazt, amit kiváltságai, illetve saját belső törvényei szabályoztak. Az is igaz, hogy az ilyen irányú kutatás nagyon lassította volna a monográfia megírását, illetve kérdésessé tette volna a mindenképpen nagyszabású munka befejezését. Ez a tény azonban valósággal megszabta azokat a forráscsoportokat,

amelyeknek kutatásával, feldolgozásával a Jakab Eleket követő kolozsvári helytörténeti kutatók elmélyíthették, kiegészíthették az előd eredményeit, illetve új eredményeket érthettek el. Fokozottan vonatkozott mindez azokra a kutatókra, akik rendszeres kutatásra vállalkoztak a kolozsvári levéltári anyagban.

A város történetére vonatkozó részletkutatásokra, illetve részkérdések tisztázására már Jakab Elek kortársai közül is többen vállalkoztak. Így például Szabó Károly közzétette a kolozsvári magyar polgárok 1453-beli összeírását, a Jakab-monográfiában is helyet kapott kolozsvári céhtörténet anyagát pedig az ötvöscéh vonatkozásában Deák Farkas, a képirókéban pedig Barabás Samu bővítette. Új kutatási területen gyarapította a város történetére vonatkozó forrásanyagot Lindner Gusztáv, aki a kolozsvári kalandos társulatok történetével foglalkozott és jelentetett meg róluk a mai napig is alapvető forrásokkal kiegészített tanulmányt. Kolozsvár színház-történetének kutatójaként Ferenczi Zoltán írt könyvet a kolozsvári színház és színház történetéről, és még Jakab Elek teljes monográfiájának megjelenése előtt Kolozsvári Sándor és Óvári Kelemen közzétette az erdélyi törvényhatóságok jogszabályainak gyűjteményében Kolozsvár város helyhatósági jogszabályait is (anélkül, hogy a gyűjtők kimerítették volna a zömében a városi közgyűlési és részben törvénykezési vagy más jegyzőkönyvekben található anyagot).

Kétségtelen, a kortársak munkássága értékes részletekkel gazdagította a kolozsvári helytörténeti irodalmat, azonban a város múltjára vonatkozó kutatásaik esetlegesebbek voltak, és főleg nem voltak elég kimerítőek, elsősorban az elsődleges forrás: a városi levéltári anyagot vagy legalábbis annak egy-egy forráscsoportját illetően. Ezt a feladatot jórészt a Jakab Elek utáni kolozsvári helytörténetírás művelői vállalták, és pedig jó érzékkel, éppen az előd által kevésbé kiaknázott forráscsoportok rendszeres feltárásával és hasznosításával. Ezek közül az életpálya bizonyos szakaszát illetően kortársnak számító, de kolozsvári helytörténeti munkásságát illetően már az utódokhoz tartozó Komáromy Andor nyugalmazott tanfelügyelő nyitja meg a sort. Ő nyugdíjba menetele után Marosvásárhelyre vonult vissza, de megjelent munkái arra utalnak, hogy a századfordulón már Kolozsvár város levéltárában végzett kutatásokat. Ez utóbbiak, valamint a kolozsvári Egyetemi Könyvtárban őrzött kézirati hagyatéka (töredéke?) azt bizonyítják, hogy Komáromy figyelme két olyan forráscsoport felé irányult, amelyek adatai lehetővé tették a Jakab Elek által felrajzolt eseménytörténet elmélyítését, a városi társadalom életének valósabb feltárását. Az egyik ilyen forráscsoport a városi számadáskönyvek tartoztak. Ebből a jól tagolt forráscsoportból a terjedelemben és adatokban is leggazdagabb sáfárpolgári elszámolásokat választotta, és kutatásai eredményeként már 1902-ben közölte az Erdélyi Múzeumban *Kolozsvári polgári könyv a XVI. század végén* című írását. Sajnos, ilyen irányú kutatásait nem folytatta, pedig gyűjtött anyagának gyarapítása lehetővé tehetné a megkezdett

tematika szintézisszerű feldolgozását. Feltehetőleg a boszorkányperek feltárása és gyűjtése, közlésre való előkészítése térítette el az addig kutatott számadáskönyvektől, a társadalmi viszonyok legélteltesebb forrása: a törvénykezési jegyzőkönyvek felé. Nem sikerült megállapítanunk, hogy Komáromy már régebről elkezdte-e a boszorkányperek gyűjtését és azok kiegészítése érdekében folyamodott a kolozsvári törvénykezési jegyzőkönyvekhez, vagy ezeknek búvárlása közben — a XVI. századi bő anyag alapján — kezdte meg országos méretű boszorkányperek-gyűjtését. Tény az, hogy e munka során a kolozsvári törvénykezési jegyzőkönyvek alapos, rendszeres kutatójaként járt el, és a szinte hiánytalanul feltárt anyagot beillesztette a *Magyarországi boszorkányperek oklevéltára* című, 1910-ben megjelent kötetébe. Kolozsvári vonatkozású kutatásait azonban már jóval a kötet megjelenése előtt befejezhette, mert az Erdélyi Múzeum 1901-ben megjelentette a *Kolozsvári boszorkányperekről* című, ma is alapvetőnek számító írását.

A boszorkányperek oklevéltárának Komáromy által is követett közlési módszereit, azaz a perek szövegének időrendi közlését országos vagy nagyobb területi egységek anyaga esetén ma is követik, az országos dimenziójú közzététel pedig lényegében Komáromy Andor oklevéltárának a folytatása. Jóllehet a mai kutatások már magának a jelenségnek a különböző szempontú vizsgálatával is foglalkoznak (jórészt a feltárt és közzétett anyag alapján), nézetünk szerint egy-egy jól körülhatárolható közösség (pl. város) esetén még forráskiadványainkban is szelészíteni kell az adatbázist a törvénykezési jegyzőkönyvekkel egyidejű, más közösségi források anyagával (például a különböző számadáskönyvekével, adólajstromokéval stb.), de maguknak a jegyzőkönyveknek azokkal az adataival is, amelyek a perek indítékait, társadalmi hátterét tisztázzák. Mindazonáltal Komáromy Andor munkássága mind a kolozsvári helytörténetírásban, mind a boszorkánykérdés kutatásában értékes, úttörő jellegű.

(Az említett jeles kutató, sajnos, nálunk nem egyedülálló sorsa arra készíti a Herepei Jánosról és művéről megemlékező szemleíró, hogy megszakítsa írása fonalát és néhány szót szóljon itt Komáromy Andorról, akinek ugyancsak 1991-ben volt születése százéves évfordulója. Komáromy Andor azonban, balszerencséjére, kortársa volt Komáromy András érdemes levéltáros-történetírónak, a Magyar Tudományos Akadémia tagjának. A „hálás utókor” emlékezetében azonban összemósódott a két személy, lexikonjainkban pedig — köztük a Magyar Életrajzi Lexikonban és a Magyar Néprajzi Lexikonban — Komáromy András akadémiai tag életrajzi adatai kerültek be, művei sorába pedig beiktatták Komáromy Andor mindig számon tartott boszorkányperek-oklevéltárát. Ezért engedjék meg e sorok írójának, aki őszinte elismeréssel és tisztelettel betűről betűre követte Komáromy Andor boszorkányperek-kutatásait, hogy iktassa be soraiba — Szinnyei József közléseire is támaszkodva — Komáromy Andor személyi adatait.

Komáromy Andor 1841. július 8-án látta meg a napvilágot, s Komáromi György és gróf Csáky

Eulália fia. Apja országgyűlési követ volt, a világosi fegyverletétel után ő is Josefstadt foglya lett, majd kiszabadulása után családjával együtt Párizsba emigrált. Ennek következtében gyermekei az emigrációban végzik tanulmányaikat, és Komáromy Andor ott tesz szert arra a nyelvismeretre is, amit aztán munkáiban gyümölcsöztetett. 1880-ban mint a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium újonnan kinevezett tiszteletbeli fogalmazóját megbízzák a Háromszék vármegyei tankerület vezetésével, innen Ugocsa vármegyébe, majd Bereg vármegyébe kerül tanfelügyelőként. 1891-ben vonul nyugdíjba, és Szinnyei szerint Marosvásárhelyen telepszik le. Még mint tanfelügyelő 15 évi munkája eredményeként kiadja Goethe Faustjának magyar fordítását. Amint említettük, a századfordulón már Kolozsvárt kutatott, és amikor 1906-ban belép az Erdélyi Múzeum-Egyesületbe, lakhelye már Kolozsvár. 74 éves korában, 1916. március 19-én hosszas szenvedés után hunyt el szülővárosában: Kolozsvárt, és március 21-én temették el a Házsongárdi temetőbe. Halálát testvére, özv. Pachner Károlyné Komáromy Teréz és nevelt fia, gróf Bethlen Sándor jelentették.)

A Komáromy nemzedékét követő kolozsvári helytörténeti kutatók érdeklődési köre kiszélesedett, eredményeik összetettebbek, ugyanakkor színesebbek lettek, jóllehet Balogh Jolán kivételével egyiküknek sem sikerült azokat monográfiászerűen összefoglalni. A nemzedék meghatározó egyénisége kétségtelenül Kelemen Lajos volt, tagjai ki szorosabban, ki lazábban, de feltétlen kapcsolatban voltak vele. Ha nem másként, igénybe vették az Erdélyi Múzeum-Egyesület nagy tudású levéltárosának páratlan forrásismeretét.

A kiszélesedett várostörténeti kutatások eredményeinek számbavétele esetén — ha valaha is sor kerül a kolozsvári helytörténetírás múltjának részletes, elemző megírására — két tünetre mindenképpen érdemes figyelni. Az egyik a kutatók felekezeti hovatartozása. Az unitárius Jakab Elek, éppen felekezeti hovatartozása és az unitárius jellegű források megközelíthetősége miatt, mind az oktatás-, mind a művelődéstörténet bemutatásában leginkább unitárius vonatkozásban tárgyalta részletesebben és mélyebben az említett kérdéseket (kétségtelenül ebben szerepet játszott az, hogy a XVI. század utolsó negyedétől a XVII. század közepéig a városnak határozottan unitárius jellege volt). Ebből következett, hogy ebben a vonatkozásban az utódoknak viszont a más történeti felekezetek oktatás- és művelődéstörténete kínált eredményes kutatási területeket. Ez nemcsak azért történt így, mert az elmúlt századokban az oktatás és művelődés szorosan összefüggött az egyházzal (egyházakkal), hanem azért is, mert az első világháborút követően a politikátörténet-írás lehetőségei erősen korlátozódtak. A másik tünet az a kölcsönhatás, ami a nemzedék munkájában a választott téma és az adott körülmények között a szabadon rendelkezésre álló források között mutatkozik.

A nemzedék tagjainak sorában új szint jelentett a kegyesrendi Bíró Vencel. A fentieknek megfelelően kolozsvári vonatkozásban ő legalább a Habsburg-restauráció utáni katolikus oktatás és művelődés,

illetve ennek keretei-épületei (elsősorban a kolozsvári piaristák és épületeik) történeti kutatásában keresett és talált új eredményeket ígérő kutatási témákat. Ennek megfelelően kutatásainak forrásai is különböztek a többi kutatóétól, és munkáihoz nem kellett rendszeres kutatást végeznie magában a városi levéltárban.

A nemzedék három másik kutatója: Kelemen Lajos, Herepei János és Balogh Jolán között szoros munkakapcsolat alakult ki. Összetartozásukat elsősorban az Erdélyi Múzeum-Egyesülettel, annak levél- és kéziratárával, illetve az utóbbi kettőnek Kelemen Lajossal kialakult termékeny kapcsolata határozta meg.

Kelemen Lajos történetírása új szint hoz a műfajban, és természetesen a kolozsvári helytörténetírásban is. Nagyon gazdag történeti ismereteit csodálatos jó memóriája segítségével mesterien ötvözi kimeríthetetlen forrásismeretével, az új adatok páratlan értékével, ami sajátságosan elevenné teszi előadásmódját mind szóban, mind írásban. Kolozsvári viszonylatban is úttörője az addigi leíró vizsgálatokat meghaladó, előadását a történelmi és társadalmi valóságba helyező művészettörténetnek. Valósággal megalapozza a további művészettörténeti kutatások irányát, későbbi eredményeit. (A tudománytörténet jövőbeli feladata még, hogy kimutassa Kelemen Lajos tulajdonképpeni sokoldalú hatását az őt követő nemzedékekre is.) Forrásbázisa az Erdélyi Múzeum-Egyesület levéltára, kolozsvári viszonylatban pedig elsősorban annak nagyon gazdag céhanyaga. A városi levéltári anyagot is jól ismerte, és csak sajnálhatjuk, hogy a városi jegyzőkönyvek öregkori rendszeres kutatását — és a nap mint nap ebből az anyagból másolt szövegeit — már nem értékesíthette írásaiban. A korabeli tudományos könyvkiadás mostohaaságai egyébként nem tették lehetővé, hogy még életében kötetben jelenjenek meg tanulmányai. Csak halála után másfél-két évtizeddel sikerült művészettörténeti tanulmányait két kötetben kiadni, ezek tartalmazzák kolozsvári helytörténeti vonatkozású írásait is. Előadásmódjának, stílusának vonzó elevensége még ma is azt az érzést kelti az olvasóban, hogy Kelemen Lajos vezeti őt a városban.

Említettük, hogy Kelemen Lajos páratlan forrásismeretével rendkívül nagy mértékben segítette a hozzá forduló kutatókat. Ez fokozottan vonatkozik Balogh Jolán munkásságára, pontosabban: kolozsvári levéltári kutatásaira. Kelemen Lajos nyomdokain indult, akinek irányítása elsősorban a források tekintetében volt alapvető, de ő már a teljesen szakosodott, korszerű művészettörténeti kutatás művelője lett, ahol nem minden esetben a levéltári adatok jelentik az elsődleges forrást, noha azok mindenképpen nélkülözhetetlenek a művészettörténeti objektum mint társadalmi termék megértéséhez, létrejöttének megmagyarázásához. Nagyon gazdag levéltári információs anyaga főleg kolozsvári vonatkozásban nem olyan rendszeres levéltári kutatás eredménye, mint Kelemen Lajos vagy Herepei János esetében, ami azonban semmit sem von le munkáinak értékéből és abból az érdemből, hogy a kolozsvári vonatkozású művészettörténeti kutatás kibontakozása az ő nevéhez fűződik. Neki az is megadatott, hogy munkájának eredményeit

még életében összefoglalva, kötetekben is megjelentette.

Herepei János már egyetemi éveiben eldöntötte, hogy nem történelemtanár, hanem kutató lesz. Szakterületének a régészetet választotta. Pályakezdése vágyainak és terveinek megfelelően indult, hiszen közvetlenül egyetemi tanulmányai befejezése után, 1914. február 1-től a kolozsvári Ferenc József Tudományegyetem Érem- és Régiségértára lett a munkahelye. Kortársai sorsát azonban ő sem kerülhette el. Az indulás reményeket fakasztó, tervek szövő napjainak véget vetett a háború, majd a főhatalomváltás Herepei Jánosnak is azt hozta meg, amiben ugyancsak nemzeti közösségének millióival osztozott: a kisebbségi sorsot. Ebben a státusban — más sorstársaihoz hasonlóan — nem sok lehetősége volt, hogy tudományos munkásságát szervezett keretek között, állami intézményben végezhesse, ezért kolozsvári munkássága zömét már kialakult kényszerpályáján folytathatta. Életrajzából már ismert: a kolozsvári Fötéren előkerült Árpád-kori leletek miaui kellemetlenkedések, kutatási és közlési lehetőségeinek a leszűkülése végül is arra készítették, hogy 1928-ban megváljon állami munkahelyétől. Életének ebben a szakaszában következett be aztán az említett kényszerű pályamódosulás, mely a szervezett kereteken kívül eredményesen alig művelhető régészet világából a levéltári és könyvtári kutatások területére vezette. Jóllehet ezeket a kutatásokat már a magyar kisebbség egyik közösségi intézményeként megalakult Minerva Irodalmi és Nyomdai Műintézet Rt. tisztviselőjeként végezte, munkásságát továbbra sem műkedvelő módon, esetlegesen folytatta. Kutatásait a tudományos kutatások követelte rendszeresség, igényesség és alaposág jellemezte. Ennek megemlégtetésénél megint utalnunk kell arra, hogy Herepei János a Kelemen Lajos köré csoportosult kutatók közé tartozott, és ismételten hangsúlyoznunk kell azt is, hogy a kisebbségi magyar tudományos kutatás nagy szerencséjére, egyetemi könyvtári munka- és őrhelyén Kelemen Lajos alapos forrásismereteivel, tudásával és önzetlenségével valóságos egyszemélyi kutatóintézményt testesített meg. Ez mindenképpen hozzájárult Herepei János zökkenőmentes kutatói pályamódosulásához és eredményes további rendszeres kutatásaihoz.

Herepei János kolozsvári helytörténeti kutatásaiban a régészet viszonylatában a kövek faggatását egy szerény közlés jelzi. Ez 1927-ben jelent meg az Erdélyi Irodalmi Szemlében, *A kolozsvári refformátus] leánygimnázium és papilak alapozásakor előkerült neolitikori és XVI—XVII. századi leletek* címmel. Élete végén munkásságának tetőzése azonban ismét a kövek megszólaltatása lesz, ezúttal nem a feltárt leleteké, hanem a felszínen porladó, pusztuló házsongárdi sírköveké, amiről lennebb szólnunk. E két határhő között helyezhetjük el más szakterületeken — elsősorban a művelődéstörténetén és néprajzán — végzett kutatásainak eredményeit, köztük ilyen jellegű kolozsvári helytörténeti munkásságát is.

A kálvinista írástudók történeti kutatásokat folytató utódja számára természetes volt, hogy

módosult szakterületén egyháza intézményeinek története, főleg pedig a tudományművelés, a műveltséggyarapítás terén kiemelkedő református személyiségeknek szerepével foglalkozzon, kutatásait az e területen mutatkozó számos fehér folt kiegészítésére használja fel. Ehhez hozzájárult az is, hogy kutatásai számára a legkönnyebben hozzáférhetőeknek egyháza és más kisebbségi egyházi intézmények levéltárai, illetve könyvtárai kínálkoztak. Emellett természetesen az Erdélyi Múzeum-Egyesület kézirat- és levéltárában Kelemen Lajos biztosította munkájának eredményességét. Kolozsvári vonatkozású kutatásai során azonban meggyőződhetett, hogy a városi levéltár anyaga nélkül nem boldogulhat. Akkor kezdte meg kutatásait a már az Állami Levéltárban őrzött városi levéltár anyagában. Ezáltal ő volt az a magyar kutató, aki az első világháború előtti elődök nyomdokán haladva, a két háború között folyamatos, rendszeres kutatásokat végzett Kolozsvár város levéltárában. (A hatvanas évek közepén, amikor utójára járt Kolozsváron, mesélte e sorok írójának, hogy a Minerva tisztviselőjeként az Állami Levéltárban huzamosabb ideig végzett délelőtti kutatásai arra kényszerítették, hogy elmaradt munkáját délutántól késő estig nyúló irodai munkával pótolja.) A városi levéltárban — mintegy Komáromy Andor kutatásainak folytatójaként — figyelme elsősorban a máig kiaknázatlan, rendkívül gazdag adatforrásra: a városi számadáskönyvekre irányult. Ezek közül a tömören megfogalmazott, rendkívül sok — más ismeretek birtokában — mozaikszerűen egységgé kialakítható információkat tartalmazó, a városi közösség pénzgáldkodását nyilvántartó sáfránpolgári elszámolásokat, valamint az egyházfiak számadáskönyveit használta legeredményesebben. (Írásait lapozgatva, főleg az *Adattár* három kötetébe kiegészítve közzétett közleményeit, az olvasó felmérheti, milyen gazdag anyagot gyűjtött össze a városi levéltárból, kiemelkedően pedig annak említett számadáskönyveiből.) Érdeklődési köre, használt forrásai számos kolozsvári vonatkozású munkában gyümölcsöztek. Kolozsvári helytörténeti írásainak tematikájában helyet kapott az egyházi intézmények története (művészettörténeti vonatkozásokkal is). Ennek megfelelően írt a Farkas utcai templomról és papilakról, valamint a legrégebb kolozsvári kálvinista külső templomról. Ami azonban kiemelkedően gazdagította az eredményeket, az művelődéstörténetünk református vonatkozásban végzett munkásságának köszönhető, akár jeles személyiségek közösségi szerepe, alkotásaik és életrajzuk vonatkozásában — Szcenci Molnár Albert utolsó, kolozsvári állomáshelye, halála idejének megállapítása, az Apáczai Csere János kolozsvári éveire, életére és munkásságára vonatkozó ismeretek kiegészítése —, akár az iskolatörténet területén (a kolozsvári református oktatásra vonatkozóan, az általános helyi vonatkozásokon kívül tanárokról, scholamesterekről nyújtott gazdag adattanyaggal), akár a nyomdatörténetet illetően (a Heltai—Hoffgreff nyomdáról, bőven Misztótfalusi Kis Miklós kolozsvári éveiről, a nyomdatörténetet a XVIII. századig követve), s ezzel összefüggően a könyvkötészetről

szóló írásaiban járul hozzá maradandóan Kolozsvár város történeti múltjának megismeréséhez.

Jelentős, a kolozsvári helytörténet terén összefüggő munkássága eredményeinek felvázolása nem meríti ki mindazt, ami helyi vonatkozásban foglalkoztatta, amit megírt, hiszen csak könyvészeti adatainak átnézése is azt bizonyítja, hogy írásai közül nem hiányoznak a heraldikai, művészettörténeti és egyéb vonatkozású adatközlések sem.

A kisebbségi élet korlátai nem tették lehetővé — akárcsak más kortársainak sem —, hogy munkásságának eredményeit kizárólag tudományos jellegű folyóiratokban tehesse közzé. Ezeket 1929-ig, amíg megszűnt, az Erdélyi Irodalmi Szemle közölte, majd az 1930-tól újra megjelenő Erdélyi Múzeumnak lett állandó munkatársa. Az egymást követő két tudományos folyóirat közlési lehetőségei azonban nagyon korlátozottak voltak, ezért, amint ez a második világháború után is megismétlődött, az irodalmi vagy más jellegű folyóiratok, sőt napilapok is vállalták a főleg történet-, irodalom- és társadalomtudományi meg filozófiai jellegű írások közlését, természetesen a folyóiratnak és olvasóinak elvárásaihoz alkalmazott formában. Ennek megfelelően Herepei Jánosnak a két világháború közötti írásai is az erdélyi magyar polgárság magáénak vallott, szélesebb körben elterjedt irodalmi folyóirataiban: a Páztortúzbán és az Erdélyi Helikonban láttak napvilágot, jelentősen hozzájárulva az akkor már veszélybe került magyarságtudat, múltismeret megerősítéséhez. De jelen volt az Ifjú Erdély hasábjain is, akárcsak egyes napilapokban vagy egyháza: a református egyház sajtótermékeiben. Kolozsvári hely- és településtörténeti írásai jórészt kéziratban maradtak meg (*A kolozsvári Farkas utca és Király utca keletkezéséhez; A Hosszú utca és a Magyar utca egymáshoz való viszonya* stb.). Ezek közül születése 100. évfordulójának alkalmából a Művelődés közölte *Bei-Farkas utca a XIX. században* című hátrahagyott írását.

A reábizott művelődési javakért érzett felelősség, majd azok szerencsétlen pusztulását követően a korlátolt és rosszindulatú bünbakkeresés a második világháború után a mikesi számkivettség keserű kenyerére kényszerítette. De magyarországi élet-szakasza során sem szűnt meg dolgozni, írásai — ezúttal a kényszerű ideológiai korlátok között — a Magyar Könyvszemle, az Ethnográfia és az Irodalomtörténeti Közleményekben jelentek meg.

Hozzá közel álló erdélyi kortársai — például Kelemen Lajos — kisebbségi sorsában osztozva, Herepei eredeti kutatásai sem összegeződhetek kötetekben. Mivel arra törekedett, hogy lehetőleg újat, saját kutatásai eredményeit közölje, még ha kisebb terjedelmű írásokban is, sokakban Herepeiről szinte kizárólag az adatközlő képe alakult ki. A könyv nélküli adatközlő, s ebben szintén osztozott Kelemen Lajossal. A már csak a második világháború után kialakult, a könyvkiadásban politikai megfontolásból szakaszonként jelentkező konjunkturális lehetőségek ismerői a grafómánia és a kompiláció veszedelmesen eluralkodó korszakában alig értik vagy egyáltalán nem értik meg a kisebbségi élet

szűkös lehetőségeit, a szakadatlan elmélyült búvárkodásnak könyvkiadásban megnyilvánuló meddőségét.

Herepei János számkivettségében azonban korunkban elég szokatlan tünet jelentkezett: az emberi és alkotói érték olyan felismerése és közhasznú támogatása, a továbbra is erdélyi és szülővárosa történetében élő kutató munkássága eredményeinek olyan kikristályosítása, ami lehetővé tette az összefüggő erdélyi művelődéstörténeti mű megvalósulását. A szegedi tudományegyetem régi magyar irodalmi tanszékének, Keszérű Bálintnak és munkatársainak buzdítására és támogatásával, magával menekített cédulái és az újabb eredmények felhasználásával kiegészített vagy újrafogalmazott írásainak egybegyűjtésével még életében láthatta munkája gyümölcsének két kötetet, amelyek 1970-ben bekövetkezett halála után a harmadik kötettel egészültek ki: *Adattár XVII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez* címmel (I—III. Budapest—Szeged 1965—1971).

Halála után 18 évvel, miután, megannyi más alkotáshoz hasonlóan, az ő kézírata is végigjárta a hatalom „kultúrpolitikusainak” sorfala közötti vesszőfutását, egykori munkatársai gondoskodásának eredményeként megjelent életműve záróköve a Házsongárdi temető régi sírköveiről. A kötetet a sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeumnak Herepei János igazgatósága idején még fiatal néprajzosa: Balassa Iván, a tudományos munkásságának új lehetőségeket biztosító Szegedről pedig Herner János, valamint a már említett Keszérű Bálint rendezte sajtó alá. A megjelent munka, amely lényegében az eddig hiányolt monografikus írásműként tetézi be Herepei János életművét, jellegzetesen a kisebbségi humán jellegű tudományművelés gyümölcsének jegyeit hordozza magán. 1988-ban látott ugyan napvilágot, azonban Herepei Jánosnak mintegy négy évtizedes kutató, majd kiegészítő, végleges formába öntő munkájának az eredménye, amely azt követően még mintegy három évtizedet várt a kiadásra. A sírkövek számbavételét, a feliratok gyűjtését ugyanis Herepei János — mint láttuk — még kolozsvári régészként az első világháború után kezdte, az elkészült művet pedig 1950-ben számkivettként zárta le. Ezek a síremlékekről, feliratokról minden kiadási remény nélkül készült cédulák ugyanúgy ismérvei a reménytelenségben, de a feladat fontosságának hitében végzett kisebbségi tudományművelésnek, mint azoknak a több évtizedig rótt „glédába állított szavaknak” a cédulái, amelyek nélkül pl. sem Szabó T. Attila *Erdélyi Magyar Szótörténeti Tára* vagy Jakó Zsigmond *A kolozsmonostori konvent jegyzőkönyvei* című műve nem válhatott volna valóra. Herepei kötetének ajánlása egykori, de ma már szintén néhai kolozsvári mestereinek: Pósta Bélának, Buday Árpádnak, Kelemen Lajosnak, Kovács Istvánnak és Roska Mártonnak szól, Az olvasóhoz szóló bevezetőben pedig a külön Kelemen Lajoshoz intézett köszönet szintén jele az állami támogatáson kívül rekedt (rekesztett) tudományművelők közösségi összetartozásának, egymásraultaltságának, de legfőképpen összefogó, továbbéltető bizonyítéka annak az Erdélyi

Múzeum-Egyesület-i szellemnek, amely akkor is életben tartotta ezt a tudományos közösséget, amikor annak kereteit kívülről szétzúzták.

A Házsongárdi temető, amely 1585 nyarától szolgált a halottak végső nyughelyéül, sajátos műemlékegysége Kolozsvár városának. A hasonló, ma valóságos szabadtéri kőtárként meglévő régi temetőktől azonban abban különbözik, hogy eredetileg sem volt és később sem lett felekezeti temető. (Jóllehet a XIV. századtól szabad bíró- és plébánosválasztási kiváltságot élvező Kolozsvár városának, éppen mert a közösség választotta papját, a XVII. század közepéig váltakozóan valamely felekezethez való tartozás határozta meg közösségi jellegét, a temető használata viszonylatában ez nem jelentett felekezeti kizárólagosságot.) A Házsongárdi temető a kolozsvári polgár temetője, ennek következtében a helyi temetkezési szokások, családi kapcsolatok, a halott emléke megőrzésének, ezzel összefüggően pedig a kőfaragók mesterségbeli tudásának, a sírkövekben kifejeződött stílus- és ízlésváltozásnak a forrása: egy egész társadalom létét, emberi kapcsolatait, változásait tükröző adatbázis. Ugyanakkor tanúsítója egy-egy város lakó nemzedék műemlékekkel kapcsolatos kultúrájának vagy kultúrátlanságának. Az utóbbi időben egyre többet kell beszélünk erről a kolozsvári pusztuló műemlékegyüttesről, hiszen itt egyaránt rombol az idők, a természeti erők követ morzsoló, mállasztó pusztítása és a múlt nyomait tudatosan eltüntetni akaró törekvés, de az önpusztító magatartás megnyilvánulása is, akár a még álló sírkövek „rangosabb” temetői bunkerekkel történő helyettesítésével, akár szolgálatkész üzletek eredményeként lecsiszolt régi feliratok, módosított sírkövek elsajátításával. Mind a természeti erők, mind az emberi beavatkozás ellenére a Házsongárdi temető nemcsak az 1585-től kezdődően fennmaradt írásos forrásoknak, hanem a pusztulást túlélő tárgyi emlékeknek köszönhetően is változatlanul a kolozsvári temetkezési kultúra történeti forrása. (Amit tárgyi vonatkozásban, sajnos, már nem mondhatunk el a vele egykorú kismezői kalandostemetőről.) Említett jellegét, szerencsére, mind a városi közösség, mind a helytörténet hivatásos művelői, de műkedvelő feliratgyűjtők és a kolozsvári fényképészet úttörőjétől: Veress Ferenc-től kezdve egymást követő fényképész-nemzedékek is felismerték, és tárgyi emlékeit megörökítették. Ennek köszönhetően, jóllehet a kimerítő Házsongárd-monográfia még a jövő feladatai közé tartozik, kisebb-nagyobb részleteiben már megjelent munkákban, gondosan leírt feliratokban, jó fényképeken napjainkban nemcsak a pusztuló Házsongárdi temetőben málladozó kövek beszélnek négy évszázados történetéről, hanem az onnan gyűjtött, továbbörökített emlékei is.

A városi „közönség”, azaz az annak akaratát kifejező közgyűlés már a múlt század végén felismerte, hogy a régi Házsongárdi temető túlszűfolt, és — közegészségügyi indoklással is — 1892-ben elrendeli lezárását, illetve megtiltja további új sírok ásását. Ez az intézkedés, azzal, hogy a sírhelyen rendelkező családok számára lényegében biztonságot

jelentett, egyúttal elősegítette volna a meglévő síremlékek megóvását is. Az intézkedéssel egyidejűleg a városi közgyűlés elrendeli a Házsongárd tetején az új temető megnyitását is. Sajnos az első világháború kitörése megakadályozta a részletes szabályozás kidolgozását és a közgyűlési határozat következetes alkalmazását. Annak viszont, hogy felismerte köztemetője történelmi és műemléki értékét, a város már ezt megelőzően is tanújelét adta: tervbe vette ugyanis egy monográfia összeállítását. Ennek érdekében 1888 őszén megbízta Knapienszky Kázmér kataszteri hivatalnokot, hogy térképezze fel a temetőt és készítse el sírfeliratai jegyzékét. Knapienszky állítólag 6000 sírfeliratot másolt le, a munkát be is nyújtotta a városnak. A temetőbizottság elnöke, Kővári László azonban kiegészítéseket vett szükségesnek, ezért a gyűjtést visszaadta Knapienszkynek, aki neki is látott az elaborátum kiegészítésének. Rövid betegeskedés után bekövetkezett halála akadályozta meg abban, hogy a végleges formában összeállított jegyzéket visszaszolgáltassa megbízóinak. Ekkor érvényesült ismét a kultúrának, a művelődési értékeknek a tudatos pusztítás mellett legnagyobb, leggyakoribb kártevője: az emberi tudatlanság, műveletlenség és indolencia. A városi tanács csak egy fél évvel Knapienszky halála után jelentkezett a kéziratért, addigra azonban azt az összeíró tisztviselő élettársa tudatlanságában megsemmisítette. Ezzel a Házsongárdi temető sírfeliratainak rendszeres összegyűjtésére kezdeményezett első munka sikertelenül ért véget.

1909—1910-ben két pályakezdő fiatal értelmiségi: Kohn Hillel (akinek változatos politikai pályája feltehetően nem örökítette meg oly maradandóan nevét, mint a kolozsvári helytörténeti irodalomban helyet foglaló fiatalkori munkája) és Zsákó Gyula, ismét a már annyiszor említett Kelemen Lajos biztatására, hozzálátott a Házsongárdi temető 1700-ig emelt megmaradt sírköveinek rendszeres feltárásához és felirataik lemásolásához. *A kolozsvári házsongárdi temető sírkövei 1700-ig* című írásukban (Erdélyi Múzeum, XXVIII/1911, 284—303, 331—341.) 56 sírkövet írnak le és közlik felirataikat, többnek a képét is. Az első leírt követ 1586. augusztus 15-én, a temető megnyitását követő évben emelték, az utolsót 1693-ban. Ezzel a munkával a szerzők alapvető részfeladatot oldottak meg a jövőre teljes Házsongárdi temetőt tárgyaló monográfia megírásához. Ugyanakkor már a következő összeíró eredményeivel összevetve szomorú bizonyítékát szolgáltatják a temető pusztulásának. Ugyanis az általuk leírt sírkövekből harmincat Herepei már csak az ő leírásuk alapján illeszthetett be nagyobb évkört felölölő, más szempontok szerint elvégzett számbavételébe és feliratgyűjtésébe.

A Házsongárdi temetőben évekig tartó munkáját Herepei János még régészként kezdte meg, de a munka zöme már pályamódosulása idejére esett, a kötet kéziratának befejezése pedig a kolozsvári helytörténetírás elmélyült művelőjeként, az eredeti források alapos ismerőjének munkája, aki egy sokkal szélesebb kutatási terület (például a művészettörténet, néprajz) ismeretanyagát is beleszötte művébe. Ezáltal

a Házsongárdi temető 1750-ig emelt sírköveit számba vevő munka a feliratok gondos és megbízható közlésén túl, egy-egy sírkő leírásánál kiszélesíti és elmélyíti közlendőit, mert a sírkő alatt nyugvó vagy nyugvók adatain túlmenően tárja fel rokoni kapcsolataikat (egyúttal az egyes sírkövek egymás közötti kapcsolatát is), ezeknek a társadalomban elfoglalt helyükkel, súlyukkal, alkotásaikkal együtt. Ezáltal az egész munka a XVI. század végétől a XVIII. század derekáig tartó korszak kolozsvári társadalmának a vizsgálatává mélyül, a halottak társadalmának ugyan, de éppen ezáltal a Házsongárdi temető földjébe süllyedve, azzal eggyé vált kolozsvári polgárok történelmévé.

A kötet így, egy pontosan körülhatárolt korszak és kutatási terület szintéziséként, egyúttal arra is alkalmas, hogy néhány sorban foglalkozzunk Herepei János történetírói módszerének — más munkáira is jórészt érvényes — rövid vizsgálatával. Herepei azok közé a kutatók közé tartozik, akik adataikat első-sorban eredeti forrásokból közvetlenül merítik, ezek nyelvének ismeretében. (Nem hízélgő a korunkban oly bő termésű „történeti irodalomra”, hogy ezt külön érdemként kell megemlítenünk.) Ezért adatai hitelesek, megbízhatóak. Történetírásában van azonban egy sajátosság, ami eltér például a hozzá annyira közel álló Kelemen Lajosétól. Ez utóbbinak szinte az eleven szó erejével ható gördülő előadását mindig a tömörség és a tényszerű pontosság jellemzi. Mindezek fellelhetők ugyan — amint erre fennebb utaltunk — Herepei János történetírásában is, azzal a különbséggel, hogy Herepei igen gyakran nem elégszik meg a feltárt adatok kínálta bizonyosságokkal és az ezekből kritikai vizsgálattal levezethető kétségtelen következtetésekkel, hanem gyakran folyamodik ahhoz, hogy hipotézisekkel hidalja át a hiányzó bizonyosságok által okozott űrt. Feltehetően ezt az eljárást még régészként sajátította el, hiszen ezen a szakterületen gyakrabban folyamodnak a hipotézisekhez, mint a későbbi korokra vonatkozó történetírásban. A módszert nem lehet felróni, ha mind a kutató, mind az olvasó a hipotézist jellegének megfelelően kezeli, gondolatfakasztó, további kutatásokra serkentő konstrukciónak tekinti, amit újabb adatokkal igazolni lehet, esetleg ezek világában el kell vetni. Herepei érdeme, hogy ő is ilyeneknek tekintette hipotéziseit, és olvasóitól sem igényelte azoknak feltétlen elfogadását, azt, hogy azokat dogmaként vegyék át. Viszont az olvasónak is úgy kell kezelnie ezeket a hipotéziseket, amint ezt megalkotójuk tette. Véleményünk szerint a kötetben ilyen hipotézisnek tekinthető a nagycsaládok szerinti temetkezés feltételezése a Házsongárdi temetőben, vagy az az átvett hagyomány valóságkénti elfogadása, hogy Kolozsvárt csoportos hajdútelepítés történt volna (a hagyomány szerint Bocskai idején), és ezekből alakult volna ki a kolozsvári hóstátok református magyar lakossága.

A pogányságban gyökerező nagycsaládok szerinti temetkezés nehezen elképzelhető a XVI. század végi és XVII. századi Kolozsvárt, ahol a város önkormányzatában egyenlőképpen osztozó magyar és szász nációk tagjai nemcsak hogy együtt éltek, hanem

össze is házasodtak, és végül is a valamelyik nációhoz tartozás nem feltétlenül etnikumot jelölt, hanem a férfiágon örökölt státust. Ennek alapján került be valaki „magyar rendről” vagy „szász rendről” a város százférfaik közé, vagy foglalt el váltakozóan valamilyen tisztséget. Ugyanakkor még összetettebbé alakította a társadalmi és nemzetiségi képet az a nagyarányú és sokszínű mobilitás, ami a török hódítások következtében a XVI. század közepétől a kolozsvári társadalomban érvényesült. Végül pedig a Házsongárdi temető létesítése előtt már kialakult több évszázadon keresztül egy temetkezési szokás, akár a kőkeretekbe, akár a cintermekbe vagy a templom „padimentuma” alá temették el a holtakat, anélkül hogy e temetkezések esetében lenne valami adatunk a nagycsaládok szerinti temetkezésre. Ennek megfelelően egyértelmű bizonyító adatok hiányában nagyon megkérdőjelezhető, hogy ez a pogány eredetű temetkezési szokás érvényesült volna a Házsongárdi temetőben.

Hasonlóképpen a város kiváltságainak ismeretében, amelyekhez a városi közösség rendületlenül ragaszkodott, az írott források teljes hiányában, nehezen elképzelhető, hogy valamelyik fejedelem a városba csoportosan telepített volna más közösségekhez tartozókat, azt pedig még nehezebben lehetne elképzelni, hogy ezeknek külön jogállásuk is lehetett és nem a „város törvényei” szerint éltek volna.

Az olvasónak és főleg a helytörténeti kutatóknak még két körülményt kell figyelembe vennie a könyvvel kapcsolatban. Az egyik az, hogy alkotója számkivetésbe menekített szellemi „kincsei”: cédulái alapján véglegesítette kéziratát, anélkül hogy módjában állott volna a végső megfogalmazás során a helyszínen, illetve a helyi írott források alapján kiegészítenie, pontosítania a véglegesítéskor felmerülő kérdéseket, ami bizony nagy helyzeti hátrány azokkal szemben, akik ezt megtehetik. A másik az, hogy a kötet írója halála után jelenhetett csak meg.

Annak, hogy kéziratát kötetbe lezárása előtt nem vehette még egyszer számba sírköveit, nem ellenőrizhette, hogy valamennyi cédulája helyet kapott-e a kéziratban, vagy van, ami elkallódott, az volt például a következménye, hogy a kötetből kimaradt a „Zilagi Istvánnak két gyermeke” nyugvóhelye fölé állított 1634- vagy 1639-beli sírkő. Ez az I.C. parcella nyugati szegélyétől nem messze, Gyarmathi Sámuel síremlékétől délre áll. Jelenleg közvetlen előtte egy idomtalan betontalapatú pad nehezíti meg a felirat olvasását és fényképezését (de talán meg is óvja attól, hogy új sírhely áása ürügyén tönkretegyék). Közvetlen mellette északi irányban egy feltűnően hasonló, de jóval kezdetlegesebb kivitelezésű sírkő áll, de ezt 1814-ben Mezei Józsefné sírjára emeltette fia: Mezei Sámuel. Egyelőre kideríthetetlen, miért nem került be ennek a XVII. századi sírkőnek a leírása Herepei János kötetébe, de az is, hogy közvetlen mellette miért áll oly közel hozzá az az 1814-beli sírkő, mintha a kettő nem két sírhelyet jelölt volna. Herepei rendkívül lelkiismeretes és pontos felmérése szinte kizárja annak a lehetőségét, hogy elkerülte volna a figyelmét az úthoz közel elhelyezett XVII. századi síremlék. Ez

annál is elképzelhetlenebb, mert mind ez utóbbi, mind az 1814-beli sírkőre angyalfej motívumot faragott a kőfaragó, viszont ilyen sírkövet Herepei — a könyv tanúsága szerint — csak egyet talált, Szabó János leányának 1622-beli síremlékén. Meg is jegyzi: „A reneszánsz szárnyas angyal fejének a sírkövön való alkalmazása egészen egyedülálló jelenség a temető XVII. századbeli köemlékein...” (86. l.) Vajon nem állott ott akkor, amikor Herepei a temetőt járta? Később került volna elő a földből? Herepei számba vette ugyan, de elkallódott a róla készült feljegyzés? Mindezek a kérdések és esetleg mások újabb kutatásokra és válaszra várnak.

A kutatás helyszínétől való elzártság az oka annak is, hogy az 1750-ben elhalálozott Ioannes Fabritius liber baro de Gladis császári ezredesnek, a lutheránus temetőhely adományozójának barokk síremlékét *Egy császári ezredes* megjelöléssel Herepei csak emlékezetből írta le, mert annak idején elmulasztotta a részletes leírását (496. l.).

Más vonatkozású példaként a fent jelzett, utólagos kiegészítő kutatásokat kizáró, számkivettség okozta, csonkán maradt feltevésekre a Stenczel Ferenc és hajadon leánya sírköve leírásának során a Stenczel család származására vonatkozó feltételezések hozhatók fel (458. l.). A család kolozsvári társadalmi szerepére, a családnévként egyaránt használt Beuchel-Beuchelt-Stenczel vagy éppen Stenczel-Beuchelt névre, illetve annak más változataira vonatkozóan Herepei azt állapítja meg, hogy a Stenczel név a Stanislaus = Szaniszló, szerinte, szász változatából származik. A családnév tekintetében ez meghatározó és helyes. Viszont nem állja meg a helyét az a feltételezése, hogy a Stenczel család tagjai hihetőleg csak a XVI. század vége táján származhattak be a városba. Ez a kérdés bizonyára a kötet megírása közben merült fel, így Herepei János, aki kutatásaiban példás módon lehetőleg mindig a legszélesebb forrásbázist használta, akkor már nem egészíthette ki adatait Kolozsvár város levéltárából. Ha ezt megtehetné volna, bizonyára kiegészítette volna alapvetően helyes feltételezéseit a következőkkel: a család nem a XVI. század végén származott be a városba, hanem annak tagjai már a XVI. század közepén adózó polgárok voltak. 1565-ben Stanislaus Beychelt óvári adófizető polgár felesége: „Barbara uxor Stanislai Beychelt” a 21. tanú volt Boczi Klára boszorkányperében (Komáromy Andor: *Magyarországi boszorkányperek*. Budapest 1910. 7.). Egy évvel később ugyanőt Stenzel Beuchelt néven jegyzik be az adókönyvbe. Ezek szerint ő lenne az a Stanislaus = Szaniszló, akitől a család második, a Stenczel neve eredt. A Beuchelt család esetében ugyanis a következő években aztán egy olyan — egyébként Kolozsvárt elég ritka — névhasználati szokás érvényesült, amelynek megfelelően a közvetlen utód az apa keresztnévét használta családnévként. Így alakult ki a családban a Stanislausból származó Stenczel keresztnévből a Stenczel családnév, bár meg kell jegyeznünk, hogy végig megmaradt a család eredeti: Beuchel-Beuchelt neve is, amit hol együtt használtak a Stenczel névvel, hol enélkül, de az is előfordult, hogy egy-egy

családtag csak a Stenczel nevet használta. (Különböző ez utóbbi családnévként nemcsak Kolozsvárt, hanem Besztercén és a Szepességben is használták a német származású polgárok.) A Herepei Jánostól említett Beuchel-Beuchelt-Stenczel családdal kapcsolatos lehetséges pontosítások és kiegészítések gondolatmenetének vonalán ki kell zárunk azonban egy — nem Herepeitől származó — feltételezésnek a lehetőségét 1599 végén — Mihály vajda idején — a szászférfiak tanácsa az 1600. esztendőre a soron következő „szász rendről” a város királybírójává választotta a Beuchel-Beuchelt-Stenczel család egyik tagját, a többnyire Stenczel nevet használó Andreast. A Stenczel névről fel lehet ugyan tételni, hogy az a román Stíncel névnek felel meg, sőt az is lehetséges, hogy Mihály vajda tisztségviselői így is ejtették ki a nevet, illetve cirillbetűkkel így is írhatták. Viszont ezt a feltételezést ugyanúgy a történeti forráskritika szabályai szerint kellett volna vizsgálat alá venni, mint bármely más adatot. Sajnos az ortodox-egyház-történész Ștefan Meteș ezt elmulasztotta, az adatot nem vizsgálta kritikailag, és főleg nem illesztette be a város akkori társadalmi valóságába, a jog-, közigazgatás- és hivaltörténet, a városi tisztségviselők választási mechanizmusának mellőzésével (vagy nem ismeretében) pedig feltételezését Somogyi Ambrusnak egy rosszul értelmezett kitételével párosítva (vagy éppen ebből kiindulva) arra a következtetésre jutott, hogy Andrei Stíncel személyében Mihály vajda idején Kolozsvárnak román királybírója volt. (Meteșnek ezt az állítását később aztán úgy bővítették, hogy Andrei Stíncelt Mihály vajda nevezte volna ki a város bírójának.) A történeti tény viszont az, hogy a szász nációbeli Beuchel-Beuchelt család — amint láttuk — már régebről viselte a Stenczel nevet is, még mielőtt Andreas Stenczelt királybíróvá választották volna. A Stenczel nevet tehát nem lehet másként értelmezni és más jelleget adni neki, még ha ennek lehet más csengése is. Ugyanakkor pedig a magyar renden lévők és a szász renden lévők között 1458. január 31-én létrejött egyezség: unió szerint a szászférfiak tanácsának tagjait a két nációból egyenlő arányban választották és egészítették ki évenként. Hasonlóképpen évenként ugyancsak ilyen megosztásban kerültek az arra érdemesnek tartott polgárok a tanács tagjai közé, vagy lettek különböző tisztségek viselői, a főbíró és királybíró pedig évenként váltakozva választották: egyik évben szász nációbeli főbíró és magyar renden levő királybíró, a következő évben pedig magyar nációbeli főbíró és szász nációbeli királybíró. Ehhez még hozzá kell tennünk, hogy a tárgyalt években a főbírónak és királybírónak nemcsak egyik nációhoz kellett tartoznia, hanem a városi közösség vallásához is, tehát az említett években ezek kizárólag csak unitáriusok lehettek. Bármilyen eltérés ettől az önkormányzati mechanizmustól a város kiváltságait és szabadságát sértette, amit, ha ilyen mégis előfordult, szóvá is tettek. Így történt ez Basta idején, amikor Nyíró Miklós személyében a szászférfiak katolikus polgárt választottak főbírónak, de ezt a rendhagyó eljárást be is iktatták a jegyzőkönyvbe: nevezetesen azt, hogy a

választás „ő császári és királyi felségének” parancsára történt (a következő évben a rendhagyóan parancsra megválasztott főbíró pedig még a tanácsban sem szerepelt). Viszont a város törvényei szerint a szász nációbeli Beuchel-Beuchelt családból származó, az 1600. esztendőre már egyszer királybíróvá választott Andreas Stenczelt az 1602. esztendőre — Mihály vajda megöletése után is —, amikor ismét a szász renden levők közül kellett a százférfiaknak királybíróvá választaniok, ismét a város királybírájává választották. Ezt a tisztséget be is töltötte 1602. május 7-én bekövetkezett haláláig. Jóllehet az elmondottak már a Herepei részbeni feltételezései továbbgondolásának az eredményei, mégis alkalmasak arra, hogy ízelítőt adjanak Herepeinek arról az aprólékos, gondos társadalmi, családi kapcsolatokat kereső és feltáró módszeréről, amelyet egy-egy sírkő ismertetésénél alkalmaz, elmélyítve és társadalmi méretűvé szélesítve a sírkő és felirata szolgáltatja információkat.

A második körülmény, amit a könyv olvasóinak figyelembe kell venniük az, hogy annak kiadása Herepei János halála után valósult meg. Ezzel magyarázható elsősorban az, hogy egyes részei túlíróttak, gyakoriak benne az ismétlődések (ezek ugyan a közös vagy rokon családok tagjainak emelt sírkövek leírásában szinte elkerülhetetlenek). A kiadás előtt a tudós kutató már nem végezhetette el a szükséges, a szerkesztők és lektorok által javasolt korrekciókat, a szerkesztők pedig a szerző iránt táplált tiszteletből, a hozzá fűződő érzelmi kapcsolatok következtében — ami különben dicséretükre válik — kihúzásokkal, az eredeti szöveg megváltoztatásának az árán nem avatkoztak be a kéziratba; bizonyára maguk is úgy tekintették, hogy az nemcsak hosszú évek kutatómunkájának az eredménye, hanem a számkivetettség szomorú korszakának a tanúságtétele is.

Ugyancsak Herepei János 1970-ben bekövetkezett halálának tulajdonítható, hogy az 1988-ban megjelent könyvben már nem szerepelhetett Felten

Vaida 1599-beli német feliratú ereszes kis sírköve, amely 1972-ben került napvilágra a földből és jelenleg a Házsongárdi temetőben a legrégebb ott megmaradt sírkő (nem eredeti helyén látható, hanem az evangélikus temető legelején, az első parcella párkányzatába beépítve).

Kétségtelenül Herepei János könyve Kolozsvár történetének jelentős forrása, amely számos új ismeretanyaggal gazdagította a város történetére vonatkozó adatainkat, számos pusztuló kőbe vésett történeti forrásunk szövegét, leírását mentette és hagyományozta át az utókornak. Ennek és a már említett más kolozsvári helytörténeti írásainak világánál megállapítható, hogy Herepei János alkotó módon gazdagította városunk helytörténetírását, és rangos hely illeti meg annak művelői sorában mind forrásfeltáró- és közlőként, mind azokat értelmező helytörténetíróként.

A könyvet illő módon a szerző egykori pályatársának, illetve barátjának, Balogh Jolánnak és ifj. Parádi Ferencnek az adatgyűjtés idején készült felvételei illusztrálják, Herepei János tudományos munkásságáról számot adó könyvészeti adatai (azt, hogy a szükséges segédkönyvekhez a szerző hozzájutott, Gyallay Domokosnak köszöni meg), a felhasznált munkák gazdag jegyzéke, személy- és szimbólummutató, valamint a sírkövek jegyzéke egészítik ki és teszik könnyen és jól használhatóvá. (A mutatók Gelléri Tamás és Gelléri Vera munkáját dicsérik.)

A Balassa Iván tollából származó *Utószó* méltó és hézagpótló emléket állít Herepei János életpályájának, kutatói eredményeinek, és — amiért éppen innen külön köszönet illeti — szinte fél évszázad után végre szót emel és igazságot szolgáltat a méltatlanul, kicsinyes indítékokból meghurcolt tudósnak.

Kiss András